

Маслак П. В., к. е. н., доцент (директор Житомирського інституту МАУП)

РИНКОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА І СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ СІЛЬСЬКИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Викладено економіко-статистичний інструментарій для аналізу та прогнозування діяльності сіл Житомирської області і стану трансформаційних процесів, які відбуваються на селі.

Economico-statistical instrumentary for analysis and forecasting village activities of Zhytomyr region and position of transformation processes that are going in the village is explained.

Сільське господарство України знаходиться сьогодні у глибокій кризі, вихід з якої без радикальних змін та дієвої державної підтримки неможливий. Криза у сільському господарстві призвела до найголовнішої соціальної проблеми українського села, а, отже, і сіл Житомирської області. На сучасному етапі найголовнішою соціальною проблемою сіл Житомирської області – є проблема зайнятості населення, як один з найважливіших аспектів розвитку людини, що розкриває потреби у праці, міру та умови її задоволення, самореалізацію та розвиток особистості. Тому потрібен глибокий науковий аналіз зайнятості селян, щоб відпрацювати пропозиції щодо покращання її сучасного стану.

Важливою проблемою більш ефективного використання землі як основного засобу сільськогосподарського виробництва є трансформація земельних відносин, найважливіший стратегічний напрямок реалізації **соціально-економічної** і аграрної політики на сучасному етапі реформ в Україні. Верховна Рада України ще 18 грудня 1990 року проголосила необхідність проведення земельної реформи, але тільки сьогодні земельна реформа на Україні почала діяти (вже реформовано 8-9 господарств з кожних 10). Її стратегічною метою є:

- забезпечення раціонального та ефективного використання землі;
- охорона та розширене відтворення родючості ґрунтів;
- еколого-збалансоване землеробство і вирішення продовольчої проблеми;
- створення конкурентоспроможного АПК на зовнішньому ринку.

Державна політика України містить ряд важливих заходів щодо цілеспрямованого впливу на відокремлення виробничої діяльності підприємств АПК від невласливих їм функцій по утриманню соціальної сфери та її інвестування. Цей напрямок має як позитивні, так і негативні моменти. До позитивних моментів можна віднести наступні:

– сільгоспідприємства звільняються від невласливих їм функцій по утриманню об'єктів соціальної інфраструктури;

– виробництво відокремлюється від необхідності інвестування соціальної інфраструктури;

– значна частина коштів, вкладених сільгоспідприємствами в розвиток соціальної інфраструктури, була компенсована державою, хоча із запізненням на рік та більше.

– До негативних моментів можна віднести: безоплатну передачу на баланс місцевих Рад народних депутатів об'єктів соціальної інфраструктури на селі, що виливається у відокремлення власності, створеної колективною працею та призводить до зменшення паїв членів сільськогосподарських підприємств;

– невизначеність питання щодо інвестування в будівництво об'єктів інфраструктури на селі;

– формування бюджетів місцевих Рад народних депутатів в основному за рахунок податку на прибуток підприємств та організацій комунальної власності цього рівня, прибуткового податку з громадян у відсотках відрахувань; плати за землю в розмірах, передбачених законодавством; місцевих податків та зборів, а також відрахувань, дотацій, субвенцій, отриманих з бюджету вищого рівня згідно нормативів, інших надходжень, тобто невизначені можливості місцевих Рад народних депутатів щодо виконання не власливих їм функцій по утриманню об'єктів соціальної інфраструктури на селі [3].

Завдання роботи:

1. На підставі власних результатів досліджень і вивчення літературних джерел проаналізувати розвиток сіл в залежності від віддаленості до адміністративно-господарських центрів.

2. Дослідити трансформаційні процеси на селі, пов'язані із зміною форм власності.

3. Дослідити розвиток інфраструктури сільських населених пунктів.

Об'єктом дослідження є аграрний сектор Житомирської області. За час, що минув після проведення попереднього обстеження “Соціально-економічна характеристика сільського населеного пункту” станом на 1 січня 1996 року, в суспільно-політичному житті країни сталися суттєві зміни. Відбулось реформування аграрного сектору економіки. З метою вивчення питань соціально-економічного відродження села станом на 1 січня 2001 року проведено одноразове суцільне обстеження 1627 сільських населених пунктів області.

За останні 10 років їх кількість зменшилась на 11. На 1 січня поточного року не проживало населення в селах Васьківці, Заводне, Савченки, Журавлинна, Булів Народницького району, Дібровка Володарсько-Волинського та Мощаниця Луганського районів. За період з 1995 року на 15 зменшилась кількість сіл з чисельністю жителів 1000 і більше осіб. Разом з тим, малочисе-

льних сіл (до 100 жителів) збільшилось на 34, в тому числі на 9 – в Овруцькому, на 5 – в Малинському та Народницькому, на 4 в Радомишльському районах.

Соціально-економічний розвиток села значною мірою залежить від віддаленості його до адміністративно-господарських центрів, доріг з твердим покриттям, зупинки громадського транспорту. На відстані понад 10 км до райцентру знаходилось 1329 сіл { 82%}, де проживало 457,1 тис. осіб, до сільради 61 село (3,7%) – 6,5 тис. осіб. На такій же відстані до доріг з твердим покриттям – 68 сіл (4,2%) з населенням 26,2 тис. осіб. Жителі 109 сіл (15,4 тис. осіб) знаходилися на відстані понад 5 км до зупинки громадського транспорту.

За даними обстеження чисельність сільського населення складала 621,4 тис. осіб (53,8% – особи жіночої статі), що на 33,6 тис. менше, ніж на дату попереднього обстеження. Сільське населення області щорічно зменшувалось в середньому на 6,7 тис. осіб. Відбувалося це за рахунок природного і міграційного скорочення, адміністративно-територіальних перетворень. Але найсуттєвішим чинником, як і раніше, є природне скорочення населення. В 1494 селах області (91,8%) протягом 1996 – 2000 рр. кількість померлих перевищувала народжених, а в 148 селах (9,1%) за цей час не народилось жодної дитини. В 153 селах (9,4%) не було дітей до 5 років (за останні 5 років таких сіл стало більше на 29), в 75 селах (4,6%) молоді від 18 до 28 років, Таким чином, відбувається процес старіння населення, негативні наслідки якого вже проявляються та будуть відчуватися в майбутньому.

Зазначені фактори вплинули і на формування трудових ресурсів села. Якщо на 01.01.1991 р. в різних галузях було зайнято 285 тис. сільських жителів, то на 01.01.1996 р. – 242,3 тис., а за останні 5 років їх чисельність скоротилась на 68 тис. і становила на 01.01.2001 р. 174,3 тис. осіб. В сільському господарстві працювало 104,3 тис. осіб, або 59,9%, майже 34 тис. (19,4%) були зайняті в соціальній сфері.

В особистому підсобному господарстві були зайняті 48,3 тис. осіб працездатного віку, що в 3,4 рази більше, ніж в 1995 році. У Житомирській області приватний сектор охопив найменшу частину зайнятих у сільському господарстві порівняно з усіма іншими регіонами України, Кожен п'ятий сільський житель працював за межами свого населеного пункту, а кожен восьмий – з міст та селищах міського типу. За межами області працювало більше 2 тис. осіб.

За даними обстеження в селах розташовано 693 сільськогосподарських підприємств (крім фермерських), 957 рослинницьких та 1280 тваринницьких бригад, 512 підприємств, що створені на земельних паях, 624 промислових підприємств, 54 будівельних, 17 транспортних.

Кількість особистих підсобних домогосподарств сільського населення становила 251,6 тис. і зменшилась в порівнянні з 1995 роком на 6,7%. В середньому на одне домогосподарство припадало 0,78 га землі, проти 0,65 га в 1995 році. Майже на 6,4 тис. збільшилось підсобних домогосподарств міського населення і на кінець 2000 р. налічувалось 19,8 тис, в середньому, а на одне господарство міського населення припадало 1,39 га землі. А всього в особистій власності домогосподарств знаходилось 203,7 тис. га землі, 89,5% якої використовувалось для ведення особистого підсобного господарства, 3,4 % – для товарного виробництва.

Всього 462 фермерських господарства обробляли 52,1 тис. га землі, з якої 51,1 тис. га використовувалось для товарного виробництва, 0,9 тис. га – для ведення особистого підсобного господарства.

В порівнянні з 1995 роком в 2 рази збільшилась кількість землі в їх користуванні. Якщо в 1995 році в середньому на одне фермерське господарство приходилось 19,6 га землі, то в 2000 р. – 112,8.

В особистих підсобних домогосподарствах налічувалось 4,3 тис. тракторів, в тому числі 0,9 тис. – мінітракторів, 1,2 тис. вантажних автомобілів та 52 комбайни. У фермерських господарствах – 0,7 тис. тракторів, 0,4 тис. вантажних автомобілів та 0,3 тис. комбайнів.

Все це є позитивними наслідками відродження села.

На 1 січня поточного року в селах налічувалось 273,1 тис. житлових будинків, на 6,3 тис. менше, ніж 5 років тому. Дещо більше 7% житлових будинків використовувалося сезонно, 5,4% – пустувало. Житловий фонд села старіє. Понад 70% житлових будинків збудовані до 1960 року, в 1971–80 роках – 15,7%, в 1981–1990 роках – 8,6%, а в останні 10 років – лише 4,4%. Найбільше житлових будинків за 1991–2000 роки збудовано в селах Житомирського, Брусилівського та Попільнянського районів.

Потребує вирішення проблема благоустрою житлового фонду на селі. В 77% сільських населених пунктів всі квартири не мають центрального опалення, в 88% – водопостачання, в 83% – природного газу. А в 54 населених пунктах взагалі немає ніяких видів благоустрою. В Коростенському районі таких сіл 18, в Народницькому – 9, в Овруцькому, Баранівському, Смільчинському – 5.

Відбулися зміни і в інфраструктурі сільських населених пунктів. В 385 селах (23,6 %) були дитячі дошкільні заклади, але працювала лише половина. В той же час 411 сіл, в кожному із яких було 20 і більше дітей дошкільного віку, залишаються без дошкільних закладів. А в 53 населених пунктах існує необхідність їх відкриття при наявності вільних приміщень. Залишається незадовільним стан приміщень дошкільних закладів. Кожна четверта будівля потребує капітального ремонту, 12 – знаходяться в аварійному стані. Найбільше таких закладів в Любарському, Олевському, Попільнянському, Ружинському, Чуднівському районах.

На 1 січня 2001 року в 135 селах працювали школи I ступеня, 335 – II ступеня, в 289 – III ступеня. Технічний стан шкіл також потребує покращення, кожна п'ята школа – капітального ремонту, 29 шкільних приміщення знаходяться в аварійному стані. За даними обстеження в 61 населеному пункті є потреба у відкритті шкіл, в п'ятьох селах є вільні приміщення для їх відкриття. Клубні заклади були в 1166 населених пунктах, бібліотеки – в 907, кіноустановки в 484. Проте, діяли за призначенням на початку року відповідно в 1137, 891 і 248 селах. Отже, 461 населений пункт не мав клубів, будинків культури, 720 – бібліотек, 1143 села кіноустановок. Найбільше таких сіл в Овруцькому, Коростенському, Малинському районах. Лікарні, за даними обстеження, мали 34 села, амбулаторії – 168, фельдшерсько-акушерські пункти – 840. Відсутні лікарняні заклади в 595 селах, в їх числі 11 сіл з чисельністю жителів 500 і більше осіб. Існує потреба у відкритті лікарняних закладів в 64 селах, в 12 з них є вільні приміщення.

Сфера торгівлі охоплює 1265 населених пункти (78%), де відкрито 2,1 тис. торговельних закладів, з них 0,9 тис. – приватної форми власності. За останні 5 років мережа магазинів зменшилася на 5%, в той же час в 15 разів збільшилась кількість приватних магазинів.

За даними обстеження існує потреба відкрити торговельні заклади ще в 125 населених пунктах, а в 67 з них є вільні приміщення для їх відкриття.

Підприємства служби побуту розташовані в 104 населених пунктах: 13 будинків побуту, 33 приймальних пункти, 65 лазень. За останні роки відбулось скорочення їх мережі майже у 5 разів. Відсутні такі підприємства в Брусилівському, Володарсько-Волинському, Народницькому і Черняхівському районах.

Жителів 541 села (33,3%) обслуговували 550 відділень зв'язку. В 205 селах (12,6%) працювало 264 їдальні, кафе, чайних, з них з приватною формою власності – 77, в 210 селах діяли спортивні споруди.

Не мали відділень зв'язку 66% населених пунктів, їдальень, кафе, чайних – 85,7%, спортивних споруд – 86%.

Скорочення підприємств служб побуту призвело до утворення великої армії безробітних, а це, у свою чергу, знижує рівень заробітної плати у галузі. У сільському господарстві Житомирської області надміру розвинене приховане безробіття, куди відносяться працівники, зайняті в цій галузі, але в дійсності являються зайвими. За оцінками кандидата економічних наук С.Гудзинського розрахунковий рівень прихованою безробіття в аграрному секторі

сільськогосподарських підприємств області у 2001 р. склав близько 59 тис. чоловік.

Згідно з балансом трудових ресурсів Житомирської області в особистому підсобному сільському господарстві на умовах основної роботи зайнято 19,4 тис. чол., або 13.8% всіх працюючих у сільському господарстві. Це найнижчий показник в Україні, проте, за показником кількості цієї форми господарювання на 100 чоловік населення – 314 господарств, Житомирщина займає 4 місце в Україні. Отже, само зайнятість населення в особистому підсобному господарстві має переважно вторинну форму. В нормально функціонуючій економіці кожен працівник повинен мати можливість реалізувати себе і отримувати достатній доход на основному місці роботи. Це наводить нас на думку, що вторинна форма прикладання праці селян в особистому підсобному господарстві – це вимушена форма зайнятості населення, що розвинулась не завдяки аграрним реформам, а внаслідок економічної кризи.

Екологічна проблема на селі загострюється наявністю 146 забруднених поверхневих водоймищ, більше 400 неорганізованих звалищ промислового, побутового, будівельного та іншого сміття, 3888 станцій (пунктів) заправки автомобілів і тракторів, 409 складів мінеральних добрив і отрутохімікатів, які є потенційними забруднювачами навколишнього природного середовища [1, 4,5].

Проведене обстеження досліджує перші наслідки реформи в аграрному секторі економіки, від яких люди села очікують створення сприятливих умов для налагодження ефективного сільськогосподарського виробництва та покращання свого добробуту.

Все вищезазначене дає підстави зробити наступні висновки:

1. Наведений аналіз свідчить, що упродовж 90-х років державна регуляторна політика була, в першу чергу, спрямована на радикальну зміну структури сільської о господарства.
2. Найголовнішою соціальною проблемою сіл Житомирської області є проблема зайнятості населення, тому необхідний глибокий науковий аналіз, щоб відпрацювати пропозиції щодо покращання її сучасного стану, що також пов'язано із проблемою відродження села.
3. Як наслідок трансформаційних змін, виробництво відокремилось від необхідності інвестицій в соціальну сферу, це призвело до передачі на баланс місцевих Рад народних депутатів об'єктів соціальної інфраструктури, яка створювалась колективною працею, що призвело до зменшення паїв членів сільськогосподарських підприємств.

1 Державний комітет статистики України. Житомир. Вин. №> 10 -81.- 20.07.01.

2. Моніторинг макроекономічних та галузевих показників. Вин. Лдб, – 2002.

3. Земельна реформа. .7 Питання і відповіді. – Київ. – 2001 р.

4. Власність у сільському господарстві / За ред. П.Т.Саблука. – К.: Урожай, 1993.

5. Гайдуцький П., Стельманчук Л. Земля: власність, оренда, рента. К.: Урожай. 1994.